

МЕТАЛІРИЧНИЙ АСПЕКТ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Тетяна СКУРАТКО

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0000-0001-7196-987X

tanyabidov@gmail.com

У науковій статті вивчено феномен метатекстуальності у понятійному колі літературознавчих досліджень, окреслено суть, природу та функції цього художнього феномену, тяглість його поетичних традицій, мотивацію, яка спонукає авторів віршованих текстів звертатися до рефлексії творчих здобутків інших митців та авторецепції. Значну увагу зосереджено на теоретичних питаннях металірики та окремих історичних етапах її розвитку, які були досліджені у літературознавчих розвідках багатьох західноєвропейських та американських літературознавців (Х. Вайнріха, Є. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффера, А. Вебера, Е. Гессенберга, А. Франка, В. Хінка та ін.). Наголошено на тому, що в українському літературознавстві дослідження металірики лише розпочинається. Серед праць, присвячених питанням її теоретичного узагальнення, виокремлено й проаналізовано дослідження сучасних літературознавців О. Юферевої, І. Лучука та Л. Артеменко, які зробили найбільший на сьогоднішній день внесок у розробку концептуальних уявлень про українську металірику. Зауважується, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної літературознавчої науки одними із найбільш важливих є питання дослідження метатекстуальних аспектів теорії та практики художньої словесності загалом й поезії, зокрема. У науковій розвідці наголошено на тому, що метатекстуальні літературні візії спрямовані передусім на спробу осмислення природи та сенсу мистецтва, роль письменника у суспільно-громадському та духовному розвитку суспільства, його сучасних екзистенційних запитів та творчих уподобань. Металітературність окреслюється у тематичній, поетикальній та жанровій площині усіх літературних родів (епосу, драматургії, лірики), а також у різноманітті вимірів міжвидової дифузії (взаємодія з музикою, живописом, архітектурою, скульптурою, театром, кіно, фотомистецтвом, хореографією та ін.). Наголошується на тому, що традиційні літературознавчі уявлення про синкретизм або взаємодію мистецтв у ХХ столітті розглядаються крізь призму новітніх, дотичних до них, понять, наприклад, екфразис та інтермедіальність, теоретичний

зміст яких на сьогоднішній день усе ще залишається суттєво дискусійним і не узгодженим їх дослідниками.

Ключові слова: металітературність, металіричний аспект, метатекст, металірика, інтермедіальність, екфразис.

METALYRICAL ASPECT OF VERSE TEXTS: THEORETICAL FOUNDATIONS

Titiana SKURATKO

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Methods of their Teaching*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0001-7196-987X

tanyabidov@gmail.com

This academic article examines the phenomenon of metatextuality within the conceptual framework of literary studies, outlining the essence, nature and functions of this artistic phenomenon, the continuity of its poetic traditions, and the motivation that prompts authors of poetic texts to engage in reflection on the creative achievements of other artists and in self-reflection. Considerable attention has been focused on theoretical issues in metalyrical and specific historical stages of its development, which have been explored in literary studies by many Western European and American literary scholars (H. Weinreich, E. Müller-Zetelmann, H. Schlaffer, A. Weber, E. Hessenberg, A. Frank, W. Hink, and others). It has been emphasised that research into metalyrical is only just beginning in Ukrainian literary studies. Among the works devoted to the theoretical generalisation of this topic, the studies by contemporary literary scholars O. Yufereva, I. Luchuk and L. Artemenko have been highlighted and analysed; these scholars have made the most significant contribution to date to the development of conceptual frameworks regarding Ukrainian metalyrical. It should be noted that, at the present stage of development of literary studies in Ukraine, one of the most important areas of research concerns the metatextual aspects of the theory and practice of fiction in general, and poetry in particular. The academic study emphasises that metatextual literary visions are primarily aimed at exploring the nature and meaning of art, the role of the writer in the social and spiritual development of society, and the writer's contemporary existential concerns and creative preferences. Metalyrical characteristics are defined in terms of the thematic, poetic and genre dimensions of all literary forms (epic, drama, lyric poetry), as well as in the variety of dimensions of cross-genre diffusion (interaction with music, painting, architecture, sculpture, theatre, cinema, photography, choreography, etc.). It is emphasised that traditional literary concepts of syncretism or the interaction of the arts in the 20th century are examined through

the prism of newer, related concepts – such as ekphrasis and intermediality – whose theoretical implications remain, to this day, highly contentious and not yet agreed upon by researchers.

Key words: *metaliterature, metapoetic aspect, metatext, metalyrical, intermediality, ekphrasis.*

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві феномен метатекстуальності або металітературності, окреслений у тематичній, поетикальній та жанровій площині усіх літературних родів (епосу, драматургії, лірики), а також засвідчений у різноманітті вимірів їх творчих перетинів з іншими різновидами мистецтва (музикою, живописом, архітектурою, скульптурою, театром, кіно, фотомистецтвом, хореографією, балетом, мережевим мистецтвом та ін.) є одним із найбільш пріоритетних напрямів дослідницького інтересу.

Феномен спроб метатекстуального осмислення літературою власної природи, сенсу існування мистецтва і митця у суспільстві та його цивілізаційному розвитку, намагання творців синтезувати арсенал літературно-художніх засобів засвоєння світу із художнім інструментарієм інших видів мистецтва (суміжних) пояснюється насамперед стрімким розширенням спектру екзистенційних запитів та творчих уподобань сучасної письменницької спільноти.

Зауважимо, що металірика або поетологічна лірика – віршовані тексти, що містять у собі рефлексію історичних чи сучасних явищ мистецького життя або авторефлексію, самооцінку тих чи інших аспектів власної художньої творчості поета. Отже, іншими словами, металірика – це вірш про певні творчі здобутки митців різних історичних епох або вірш про вірш (закони та правила його поезики, тяглість поетичних традицій, творців віршованих текстів, обставини їх створення та особливості творчого процесу, які на них впливають). Саме творчий (мистецький) процес є основним мотивом металіричних віршованих текстів.

Варто наголосити, що відчутний інтерес до питань термінологічного означення та пояснення феномену металіричної складової віршованих текстів в зарубіжному та українському літературознавстві виникає лише у ХХ ст. Водночас першим, хто теоретично його обґрунтував, був відомий представник німецької романтичної філософії й естетики Фрідріх Шлегель. Вчений запропонував термін «поезія поезії», яку він ще називав «трансцендентальною поезією».

Серед представників західноєвропейського та американського літературознавства ХХ ст., які порушували у своїх теоретичних працях питання металірики, слід особливо відзначити дослідження Х. Вайнріха, Є. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффера, А. Вебера, Е. Гессенберга, А. П. Франка, В. Хінка та ін. В українському літературознавстві вивчення питань металірики, її поезики, історії становлення та розвитку, типології її художніх форм та засобів, специфіки жанрової організації лише розпочинається. На жаль, майже відсутні праці, у яких би були достатньо повно і чітко проаналізовані теоретичні основи феномену металірики, простежено основні етапи її історичного розвитку в українській поезії. Аналіз звернень до мистецької чи поетологічної тематики має місце здебільшого у практиці аналізу

окремих мотивів творчості українських і зарубіжних поетів, серед яких Л. Боровиковський (Л. Семенюк), Т. Шевченко (Л. Генералюк), П. Куліш (В. Пуліна), Я. Щоголев (Ю. Регущ), Леся Українка (О. Борзенко, С. Кочерга, О. Турган), О. Лятуринська (Т. Левчук), Т. Осьмачка (О. Лапко), Є. Маланюк (О. Кухар), А. Міцкевич (І. Веремейчук) та ін. Зауважимо, що серед окремих спроб теоретичного узагальнення поняття металірики, художніх закономірностей її тематики, поетики та жанрової типології, розроблених у сучасному українському літературознавстві, слід відзначити праці О. Юферевої, І. Лучука та Л. Артеменко.

Мета статті. Окреслити феномен метатекстуальності у понятійному колі літературознавчих досліджень, з'ясувавши суть, природу та функції цього художнього феномену, тяглість його поетичних традицій; дослідивши теоретичні питання металірики й окремі історичні етапи її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що семантичні конотації металітературності у сучасному літературознавстві мають доволі широкий спектр різнотлумачень. У найбільш загальних понятійних рисах термін «металітературність» означає комплекс різновекторних тематичних інтенцій та поетикальних засобів, пов'язаних із не зовсім узвичаєними для класичної літератури шляхами та методами традиційного художнього досвіду засвоєння світу, а саме – коли письменник зосереджує свою увагу не тільки і не стільки на відображенні, описі, осмисленні реалій зовнішнього по відношенню до нього самого буття, а суттєво або й повністю перекоцентровує свою увагу на авторефлексію власних екзистенційно-психологічних почувань, які ініціюють та стимулюють його творчий процес або ж на аналогічні рефлексивні рецепції особливостей художньої самосвідомості інших митців. Кажучи простіше, металітература – це література, яка описує не зовнішній по відношенню до неї світ, а саму себе, творчий досвід митця, його естетичні уподобання, його екзистенційні цінності та духовні пошуки, спробу самоусвідомлення ролі та значення, місця у мистецькому та громадсько-політичному житті сучасного йому суспільства.

Варто зауважити, що окремі аспекти металітературності ще у 20-х роках зазначали представники формальної школи літературознавства, але першим, як прийнято сьогодні вважати, власне термін «металітература» у 1971 році використав американський письменник, філософ та критик Вільям Гасс у науковій розвідці «Література і форми життя». Подальшій розробці теоретичних основ художнього явища металітературності приділили увагу такі відомі західні літературознавці, як Анна Вежбицька, Лінда Хатчен, Ж. Женетт, М. Фаулер, Г. Морсон, Л. Шеперд, Патріш Во, Ларрі Мак Кейфері та ін. Найбільш активно питання метатекстуальності було розроблено у літературознавчих працях 70-х років ХХ ст. – Антона Поповича та Марії Ренати Майєнової. Зазначимо, що у наукових працях пізніших західних дослідників, присвячених феномену метатекстуальності його понятійний спектр дещо розширюється. Наприклад, М. Стевік розглядає його як різновид міжтекстових комунікацій, унаслідок яких відбувається тематизація одного тексту (претексту) в іншому (метатексті), що знаходить своє місце у авторських коментарях або ж передмові [1, с. 32]. На думку Зорана Кравара,

метатекстуальність є засвідченням у авторському тексті згадки про нього самого або ж про певні його художні аспекти [2, с. 274–278].

Достатньо повно і вичерпно, на нашу думку, зміст терміну «металітературність» потлумачено в авторитетному «Оксфордському словнику літературних термінів», де констатовано, що цей феномен означає «літературу про літературу, ... різновид літератури, що відкрито коментує власний вигаданий статус...; стосується творів, які містять значний рівень самосвідомості щодо себе як літературних, порівняно з оказіональними апологетичними звертаннями до читачів» [3, с. 116].

Зауважимо, що в українській літературознавчій науці відповідна термінологія з'являється на початку ХХІ ст. У відомій енциклопедії «Лексикон літературознавства» (2001 р.) терміну «метатекст» надано коротке й доволі нечітке формулювання переважно з опорою на відому теорію інтертекстуальності Р. Барта: «термін, що означає онтологічну єдність всіх художніх проявів літератури та культури. За словами Р. Барта, будь-який текст є метатекстом щодо якогось іншого тексту. Це не означає, що у будь-якого текста є певне, чітко виявлене походження; на думку французького постструктураліста, «текст утворюється з анонімних, невловимих, разом з тим, вже десь читаних цитат, цитат без лапок». Метатекст – текст, який «примушує усвідомити природу і значення самого створення тексту» (Борхес, Хатлен). Позаяк саморефлексивність робить проблематичною реальність текста, автора і читача, метатекст уводить їх у тканину тексту як героїв художніх творів, не дозволяючи їм залишатись пасивними спостерігачами метатекстуальних художніх уявлень. Метатекстом можна називати і своєрідний літературний твір, який складається з текстів різних авторів, об'єднаний спільним сюжетом і внутрішньою драматургією» [4, с. 324].

У Літературознавчій енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва (2007 р.) термін метатекст не згадується, натомість термін «металітература» потлумачено як «літературний твір про письменство, який може містити роздуми про поетику нарративу, поезії чи драми у вигляді диспуту про відповідні жанри та стилі або заторкувати автотематичні проблеми (осмислення власної творчості, жанрових уподобань, ідіолекту). Металітература може набувати форми маніфесту, авторецензії, автокритики, есе. У ширшому розумінні металітературою називають літературні тексти, в яких реалізована гра з іншими текстами, застосовані різні інтертексти, тематичні, композиційні, стилістичні, жанрові елементи з метою деконструкції, містифікації, пародії, пастишу, центону, колажу тощо» [5, с. 31].

О. Юферева у статті «Поезія в системі метакатегорій» звертається до аналізу поняття «метатекст», особливостей його застосування у прозі та поезії, наводить короткий огляд праць зарубіжних дослідників металірики. «Метапроцеси у літературі, – робить загальний висновок дослідниці, – набувають значущості зі зміною уявлення про цілісність світоустрою, закономірним наслідком якого є зсуви у художньому осягненні і втіленні нововідкритої якості цілісності – незавершеності. Метапоезія як особливий різновид металітератури має спільні риси з феноменом метапрози, що зумовлено загальним напрямом розвитку творчої свідомості. Йдеться про такі ознаки, як тематизація творчого акту, «оголення

прийому», активізація і переосмислення ролі читача. Однак специфіка об'єктивації автоінтерпретаційних настанов у поезії і прозі різна, та їхнє вивчення, попри певні, доволі результативні, кроки (зокрема, у західноєвропейському літературознавстві) має стати окремою темою для дослідження. Так, рівень авторефлексії, спостереження за внутрішніми процесами властиві ліриці імпліцитно, а це означає, що засоби відтворення автоінтерпретації тут мають бути іншими, такими, що поглиблюють ступінь саморозкриття, перетворюють акт творчості на власний об'єкт, зміщуючи акценти до «гри», «неупорядкованої» форми, рухливої художньої структури» [6, с. 201].

Теоретичний феномен ліричної рефлексії та саморефлексії сучасної вітчизняної літератури досліджує й відомий український поет і перекладач І. Лучук, автор багатьох розвідок із цієї проблематики, зокрема «Богдан Ігор Антонич про мистецтво поетичне: дискурси в дискурсі» [7]; «Іван Франко про мистецтво поетичне: дискурс лірики» (проаналізовано його мистецькоцентричні поетичні твори: «Не винен я тому, що сумно співаю...», «Сонети-невільники», «Сонети – се раби. У форми пута...», «Смішний сей світ! Смішніший ще поет...», «Досить, досить слова до слів складати...», «Поет», «Співакові», «Декадент», «Поете, тям, на шляху життєвому...», «Якби ти знав, як много важить слово...», цикли «Скорбні пісні», збірка «З вершин і низин» та ін.) [8]; «Ліричні визначення поезії в деяких українських авторів» [9]; «Натхнення та процес поетичної творчості в дискурсі української лірики» (твори П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка, Я. Щоголева та ін.) [10]; «Письменницька критика про поезію та її призначення» [11]; «Поезієзнавство як методологія» [12]; «Українська літературознавча думка про мистецтво поетичне (спроба шкiцу)» [13]; «Як українські поети уявляють і трактують свого читача» (проаналізовано погляди І. Франка, П. Беринди, К. Зиновіва, М. Вороного, П. Тичини, В. Еллана, А. Малишка, Л. Первомайського, В. Вовк, Б. Рубчака) [14] та ін.

У розвідці «Три кити, на яких розмістилася поезія (один із варіантів)» І. Лучук стверджує, що «колись люди уявляли, що Земля – кругла та пласка, що розмістилася вона на трьох китах, які плавають при купі по вселенському океані, тримаючи на своїх могутніх спинах непомірну (але таки терпиму) ношу. Це уявлення вже давним-давно було розчавлене семимильним поступом, було гомерично висміяне стрімким розвитком науки. Настільки давно, що це уявлення видається ледь не допотопним, хоча з погляду вічності існувало наче вчора. Словом, від цього уявлення залишилася лише метафора, модель, яку ми ви експлуатуємо в цьому сюжеті. Отже, трьома китами (в цьому варіанті), на яких розмістилася поезія, є мова, слово, твір. Поетична мова, поетичне слово, поетичний твір» [15, с. 331].

Крім власне теоретичних розвідок, І. Лучук є й автором та редактором двох дотичних до них збірників віршованих текстів – «Ars poetica. Українська лірика про мистецтво поетичне: антологія» [16] та «Мистецтво поетичне: хрестоматія української літературної критики й есеїстики про поезію» [17], а також монографії «Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики» [18].

У віршованій антології упорядника «Ars poetica. Українська лірика про мистецтво поетичне: антологія» [16] зібрано понад двісті текстів українських поетів на мистецьку тематику: П. Беринда, І. Величковський, П. Вольвач, О. Галета, С. Жадан, Б. Криса, Г. Крук, Ю. Кучерявий, І. Павлюк, М. Петренко, С. Почаський, П. Тичина, Леся Українка, І. Франко, Л. Якимчук та ін.

У монографії «Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики» [18] дослідник проаналізував поетичний та літературно-критичний дискурс специфіки поетичного мистецтва. Зауважимо, що розвідку поділено на три розділи. У вступному з ній «Осмилення поетичної сутності в ліричних творах українських авторів» І. Лучук аналізує комплекс питань, пов'язаних із зародженням поезії, природи творчого натхнення, процесів художньої творчості, теоретичного визначення поезії, теоретичного статусу автора та його ліричних героїв, читацькою рецепцією поезії. Другий розділ монографії вбирає до себе такі частини: «Поетичні мова, слово, твір», «Еволюція українського віршування», «Погляди на ритм і віршові розміри», «Погляди на поетичний образ і тропи», «Ставлення до рими», «Мистецтво паліндромії: від бароко до ар'єргарду», «Мистецтво візуальної поезії». В останньому розділі «Українська письменницька критика про мистецтво поетичне» автор звертається до висвітлення таких проблем: «Письменницька критика про поезію загалом», «Письменницька критика про призначення поезії», «Письменницька критика про різночасові тенденції віршування», «Письменницька критика про поета-автора», «Письменницька критика про місце поета в суспільстві», «Літературознавча думка про мистецтво поетичне», «Питання мистецтва поетичного в українських літературних маніфестах».

У розвідці «Питання мистецтва поетичного в українських літературних маніфестах 20-х років ХХ століття» [19] автор констатує, що «у дискурсі поезієзнавства розглядаємо будь-які матеріали, що стосуються поезії, та й саму поезію, зрозуміло. Із поезієзнавчого дискурсу можна виділяти різні дискурси, хоча б дискурс лірики, дискурс мистецтва поетичного. Або ж дискурс осмилення мистецтва поетичного українською лірикою та письменницькою критикою. Існує (якщо його творити) і дискурс літературних маніфестів, який найбільше тяжіє до дискурсу письменницької критики, адже автори деклараційних текстів є зазвичай і практикуючими поетами (що є властивим і для письменницької критики про поезію)» [19, с. 181].

Загалом металіричний аспект віршованих текстів І. Лучук визначає як «поезієзнавство». На думку автора, «поезієзнавство покликане займатися поезією і буквально всім, що так чи інакше пов'язане з поезією. Поезієзнавство не лише покликане, але й вибране осмислювати, описувати і наскрізно відчувати поезію» [20, с. 71].

Дослідник зазначає, що «поезієзнавство є певним синтезом історії та теорії поезії: деколи може бути більше першого, а деколи – другого, та майже завжди існують історико-теоретичні переплетення. Коли йдеться про стародавню поезію чи про актуальні сучасні процеси поетичного розвитку – це все одно належить до

історії поезії. А коли йдеться чи то про жанрову або термінологічну вібрацію, чи то про специфіку метрики, чи то про внутрішні закономірності або аномалії окремих поетичних текстів або й цілих стилів, чи ще про щось зовсім не подібне – то це все буде тяжіти до теорії поезії. І все це так чи інакше взаємопов'язане. Тобто історія і теорія – єдині, бо творять певну єдність, певний тип знання про конкретний у своїй багатогранності предмет. Цей предмет – поезієзнавство – може мати виходи в інші, навіть не обов'язково гуманітарні, науки. Будучи філологічною наукою, поезієзнавство тісно контактує з філософією, психологією, історією тощо, залежно від конкретної ситуації чи потреби. У цьому й полягає ситуативність поезієзнавства, коли розгляд може бути і завуженим чи локалізованим, і багатоохопним чи глобалізованим. Поезієзнавство можна вважати галуззю літературознавчої науки. Якщо літературознавство займається художньою літературою загалом, усіма видами словесної творчості, то поезієзнавство відповідно займається лише поезією, поетичною творчістю. Та поезієзнавство й саме може бути досить таки художньою літературою, а не лише наукою. Воно може бути літературою про поезію. А в ідеалі поезієзнавство і само хотіло б бути поезією» [20, с. 71–72].

Поезієзнавча методика дослідження авторефлексивних мистецьких явищ І. Лучука хоча й стосується практики аналізу конкретних віршованих текстів, але загалом більше адресована опрацюванню літературно-критичних текстів, у яких наголошено відповідну тематику. Водночас його літературознавчі розвідки слугують цінним внеском у розвиток дослідження питань української поетичної металогії.

Вагомим доповненням до теоретичних розробок питань української поетології є також дисертаційна праця Л. Артеменко «Дискурс митця і мистецтва в українській поезії ХХ століття» [21]. У трьох розділах праці авторка досліджує теоретичні аспекти вивчення дискурсу митця і мистецтва в українській поезії ХХ століття, семантичні моделі мистецького дискурсу в українській поезії ХХ століття, поетику українського мистецького дискурсу. У першому розділі праці «Теоретичні аспекти вивчення дискурсу митця і мистецтва в українській поезії ХХ століття» дослідниця характеризує напрацьовані на сьогоднішній день теоретичні основи дослідження мистецького дискурсу в зарубіжній та українській літературознавчій науці. Вона зауважує, що «вагомим сегментом надзвичайно широкого тематичного кола сучасної української та зарубіжної поезії є так звана авторецептивна мистецька тематика, тобто специфічний художній дискурс, у площині якого поетичне зображення спрямоване не на зовнішні щодо нього об'єкти навколишньої дійсності, а постає як предмет художнього відображення, окресленого в тих або тих мистецьких ракурсах. Поза сумнівом, творча рефлексія має давню історію, вочевидь таку ж тривалу в часі, як і історія самого мистецтва, адже, нерозривно пов'язана з естетичним сприйняттям художнього твору, вона мотивована прагненням слухача / читача й власне самого митця не лише до душевно-емоційного переживання твору, але й до його логічно-розумового осягнення, пояснення й інтерпретації, не в останню чергу спричинена бажанням усвідомити ті секрети поетичної творчості, які уможливають естетичний вплив

митця на реципієнта за посередництва художнього твору» [21, с. 10]. Авторецептивний дискурс української та зарубіжної металірики Л. Артеменко структурує за допомогою запропонованого нею поняття предметно-образної концептосфери, яка охоплює сферу семантики виявлення авторецептивних інтенцій мистецької семантики. До її окремих концептів вона відносить поетологічну інтерпретацію у віршованих текстах понять (образів чи прийомів) митця, мистецтва загалом (плину творчого процесу), словесного та образного матеріалу, що його використовують митці задля потреб власного естетичного вираження. Зазначений розподіл загалом стосується авторефлексивних аспектів мистецтва загалом. Стосовно поетичної словесної творчості літературознавиця конкретизує свої спроби виокремлення напрямків дослідження авторецептивного дискурсу характеристикою зазначених нею концептів «поет», «поетична творчість», «літературні та технічні засоби словесного вираження». Загалом логіка методологічних підходів Л. Артеменко до дослідження до авторецептивних засад ліричного роду літератури є достатньо дієвою та продуктивною, водночас слід зазначити, що дослідницею не було враховано багатьох аспектів міжмистецьких взаємодій поетичної творчості українських письменників, а також не простежено більш значний обсяг їхньої творчої діяльності.

У другому та третьому розділах своєї дисертаційної праці Л. Артеменко розглядає окремі історичні етапи розвитку авторецептивного дискурсу в українській та зарубіжній поезії, а також його поетику, зокрема спектр жанрових стратегій, сюжетної парадигми тем митця і мистецтва, сфери предметно-образного вияву різних аспектів концептосфери мистецького дискурсу в українській поезії ХХ ст.

Семантику авторецептивного дискурсу української поезії дослідниця загалом оцінює як ідейно-тематичну, концептуально-сміслову сферу, в якій під кутом зору авторського оцінного ставлення постають ті або ті аспекти художньо-естетичної діяльності митця: «В ідейно-тематичній сфері мистецького дискурсу варто передусім виокремлювати вибудовані авторами віршованих текстів семантичні моделі поетичної творчості, в межах яких відбувається реалізація спектра авторських аксіологічних стратегій» [21, с. 41].

Теоретичні моделі авторецептивного дискурсу дослідниця виокремлює у межах двох загальновідомих, на її думку, і загальноновизнаних на сьогодні концепцій мистецтва: 1) концепції сакралізованості мистецтва; 2) концепції десакралізованості мистецтва.

Основою першої із зауважених концепцій є, на її думку, усталені античні уявлення про божественні джерела походження мистецтва. Іншими словами поети античної епохи були певні, що джерелом їхнього творчого натхнення слугували певні надреальні і метафізичні божественні стихії, що надихали їх на художнє покликання. Разом із тим, як відзначає дослідниця, починаючи вже із античної епохи розпочинається й процес поступової десакралізації початкових уявлень про мистецтво, які досягли своєї остаточної межі в епоху Відродження. Водночас й поети подальших літературних епох (А. де Віньї, А. Ламартін, В. Гюго, Дж. Байрон, Ж. Санд, Гете й ін.) у своїх художніх творах або окремих

літературно-критичних рецепціях засвідчували впливи у тій або іншій формі певних ірраціональних чинників впливу на процеси їхньої художньої діяльності. Про це ж зазначав і нібито позбавлений жодних містичних впливів український поет В. Стус, який аналізуючи творчий спадок визначного австрійського поета М. Рільке, відзначав: «Справді, Рільке мав рацію, кажучи, що пише не поет: поетом щось пише. Не дивно: пише і поет, і навколишнє. Може, через поета пише природа – своєю рукою, або так, як у дві руки (своєї і вчителя) виводить літери першокласник» [22, с. 238].

У теоретичних межах запропонованої дослідницької розвідки Л. Артеменко пропонує розглядати концепцію сакралізованості мистецтва у двох семантичних моделях вияву мотивів її авторецептивних моделей: міфоцентричної й теоцентричної. Першу вона відзначає, як модель поетичної творчості, яка відзначається тематичною зорієнтованістю на вияв і реінпретацію певних аспектів міфологічної, ірраціональної семантики та її предметно-образних атрибутів. Художній світ поетичних текстів, що представляють цю семантичну модель, утім, пов'язаний із світом міфів здебільшого умовно, оскільки автори цих текстів використовують останні (з огляду на їхній особливий статус – основоположної, фундаментальної культурної традиції) або як риторично піднесену модель комунікації зі своїм читачем, або як форму своєрідного художньо-екзистенційного самоствердження власної творчої особистості, або як потужне джерело вишуканої поетичної символіки і лише в окремих випадках – як художню рефлексію, що справді виявляє прецеденти певної творчої ірраціональності [21, с. 43–44]. Окремими специфічними різновидами художнього міфоцентризму можна вважати, на думку дослідниці, ще дві семантичні моделі цього дискурсу: неоміфологічну та псевдоміфоцентричну. «Якщо власне міфоцентричній семантичній моделі, – за словами Л. Артеменко, – притаманна тематична зорієнтованість на античну міфологію, пристосовану до потреб творчого самовияву митця, то в неоміфологічній моделі увиразнено типологічно співвіднесені з ними міфопоетичні уявлення або більш пізніх історичних епох, або культивованих в межах деяких літературних напрямів, течій, шкіл чи громадсько-політичних об'єднань, або ж таких, що характеризують специфіку індивідуально-авторського типу художнього світосприйняття» [21, с. 43–44]. Псевдоміфоцентричну авторка визначає як модель, для якої є властивим комічно-пародійне або іронічно-сатиричне переосмислення образів та поетологічної атрибутики античної міфології.

До теоцентричних моделей мистецького світобачення процесів художньої творчості відносяться мотиви, пов'язані із залученням не лише міфологічної (язичницької) семантичної компоненти, але й усталеного переліку персон біблійних текстів.

Концепцію десакралізованого мистецтва дослідниця співвідносить з наступним у часі великим етапом його розвитку, який триває й по сьогоднішній день, і для якого притаманна сукупність вже не міфологічних, а раціоцентричних уявлень про походження, природу та призначення мистецтва. «Бачення мистецтва не як акту божественного творіння, а як результату творчої праці митця, в основі

якої – прикрашене уявою естетичне наслідування дійсності, – зауважує дослідниця, – вперше задекларовано ще в епоху античності – у славнозвісній «Поетиці» Арістотеля. Подальша десакралізація поетологічних уявлень відбувалася в епоху Відродження й упродовж наступних історичних епох паралельно до процесів десекуляризації та позитивізації європейської суспільно-громадської та культурологічної думки. Переломним у процесах десакралізації уявлень про мистецтво етапом був початок ХІХ ст., коли поети-романтики концепції поета як богонатхненного творця протиставили концепцію поета-генія, який у своїх творчих можливостях не поступається навіть Богові» [21, с. 51–52].

Процес десакралізації та раціоналізації уявлень про мистецьку діяльність отримав своє продовження й у наступні періоди історичного розвитку літератури (реалістичний, модерністський й постмодерністський). У контексті запропонованої дослідницею концепції десакралізованого мистецтва вона висуває три головні, на її думку, семантичні моделі авторецептивного дискурсу: громадсько-центричну, мистецькоцентричну й антропоцентричну.

Громадськоцентричну семантичну модель Л. Артеменко характеризує як таку, у якій авторецептивні уявлення митця реалізуються у тематичній площині очікуваних запитів щодо суспільно-громадського покликання поета та поезії. Особливої ваги, попри її давню історичну візію, ця семантична модель набуває в літературі другої половини ХІХ ст., а саме – в поетиці реалізму, де їй було надано статусу «своєрідної естетичної реакції на загострену мистецькоцентричність творчих настанов поетики романтизму, його заглиблення у світ «чистого мистецтва», нехтування ним суспільно-значущою проблематикою, протиставлення творчої піднесеності генія-поета меркантильним запитам обивательського загалу. Громадськоцентрична мистецька семантика не притаманна естетиці модернізму, хоча, втім, цілком у ній не ігнорована. Вияв громадськоцентричної семантики найбільш потужний і яскравий на тих історичних етапах розвитку літератури, на яких вона ідеологічно найбільш умотивована. В українській поезії ХІХ ст. мотиваційними чинниками громадськоцентричної семантики були настанови національно-визвольних змагань і боротьби проти соціального гніту, декларовані поетами-романтиками, реалістами, народниками та навіть модерністами. У громадськоцентричній поезії ХХ ст. пріоритетні рушійні стимули відповідної тематики, безперечно, – це чіткі та безкомпромісні національно-патріотичні настанови (поети «розстріляного Відродження», поети еміграційних шкіл, поети-шістдесятники та дисиденти)» [21, с. 58].

Центральною постаттю цієї семантичної моделі став образ поета-громадянина, який вбачає свою суспільну місію у потребі самовідданого служіння патріотичним і духовним запитам своїх співвітчизників.

На відміну від громадськоцентричної, мистецькоцентрична семантична модель має своїм підґрунтям поетичні тексти, у яких ключову роль відіграють авторські рефлексії щодо питань природи мистецтва, естетичних принципів втілення авторського творчого задуму, засобів та форм його художнього вияву тощо. Як і громадськоцентрична, мистецькоцентрична тематика була

притаманна усім історичним етапам розвитку європейської поезії, але особливий її розквіт припадає на початок XIX ст. і межі XIX та XX ст., тобто романтичну та модерністську епохи, які значною мірою намагалися абстрагуватися від актуальних суспільних проблем і зосереджувалися переважно на темах власне самого мистецького життя.

Основою антропоцентричної, на думку авторки, слугує семантична модель, поетичні тексти якої співвідносять рефлексивний або авторецептивний вияв авторської свідомості з різними сферами та повсякденними питаннями людського життя в його різноманітних виявах. «В антропоцентричній семантичній моделі, – за словами Л. Артеменко, – відображено такі поетологічні уявлення про поета та поезію, формування яких у свідомості митця відбувається внаслідок спостереження та творчого переосмислення широкого кола явищ навколишньої дійсності, які в цьому контексті виступають джерелом поетичного натхнення й одночасно актуальними життєвими фактами, що потребують, з погляду поета, естетичного реагування та художньо-ціннісної ідентифікації» [21, с. 60].

Головними чинниками авторефлексивних рецепцій цієї семантичної моделі виступають явища природи (сезонні процеси, рослинний та тваринний світ), технологічні аспекти діяльності людини (наприклад, шахтарська праця, робота археолога, космічні подорожі тощо), різноманітні локації міського топосу, обставини родинного життя і загалом екзистенційна сфера, предмети побутового вжитку, що оточують людину у її повсякденному житті.

Термін «поетологія», запропонований І. Лучуком, дослідниця пропонує використовувати в дещо іншому понятійному ракурсі, а саме як сукупність таких художніх засобів, до яких запобігає митець задля рефлексії інших митців або авторецепції творчої діяльності власних творчих здобутків. «Для більш чіткого означення феномену реалізованої у поетичному тексті рефлексії автора стосовно тих або тих аспектів поетології художнього твору, – констатує авторка, – будемо використовувати поняття авторецепції або авторецептивного поетичного тексту. Художню авторецепцію визначатимемо як систему естетичних поглядів та уявлень митця про сутність, природу та призначення поетичної творчості, що знаходять свій вияв у його художніх творах. Констатуємо, що авторецептивними слід визнати ті естетичні погляди й уявлення митця, які ним реалізовано в текстових межах його художнього твору, а не поза ним – у коментарях, публіцистичних і літературно-критичних висловлюваннях, що мають науково-теоретичний, а не художній характер. Відповідно, авторецептивними поетичними текстами вважатимемо віршовані твори, структурно-семантичну організацію яких зумовлює відображений у них художній метатекст. Найважливішою формою реалізації авторецептивної семантики є авторська рефлексія або саморефлексія стосовно тих або тих аспектів поетичної творчості чи особистості поета. Авторська саморефлексія спрямована на пізнавальне самооцінювання художньо-аксіологічних засад власної поетичної творчості, тоді як власне рефлексія – це своєрідна естетична, морально-етична, філософська, екзистенційна реакція автора на певні аспекти художнього вияву інших творців.

Загальним для авторської рефлексії та саморефлексії є те, що обох їх породжено специфічним творчим феноменом самопізнання, який спонукає автора до необхідності естетичного самоозначення, мотивованого пошуком автором власної художньої ідентичності, потребою самоусвідомлення тієї творчої, морально-етичної та суспільно-громадської позиції, на якій він намагається самоствердитись» [21, с. 162].

До інших термінів, вживаних у сучасному літературознавстві на позначення узагальнених концепцій розвитку металірики зустрічаємо також й такі, як от: артоцентрична концептуальна модель, яка є системою посилянь на античні міфи про мистецтво; лінгвоцентрична модель, що акцентує увагу комунікантів на тексті, які є міфічним продовженням чи буттєвим ресурсом автора; мартирологічна модель, у якій описано муки та загибель поетів тощо.

Серед найбільш поширених й узагальнених у практиці літературно-критичної рецепції або читацького сприйняття мистецькоцентричних поетичних творів існують численні як раціональні, так і метафізичні гіпотези походження поезії та чинників її впливу на авторські творчі задуми. Серед них – усталена з часів античної культури божественна версія природи мистецтва (музи, духи, ангели або інші небесні сили), спроба приписати авторські творчі інтенції диявольським силам (наприклад, у 26-й сурі Корана поет охарактеризований виразником волі диявола; також численні авторські зауваження – Дж. Байрона, А. Жіда, Д. Белла та ін.), сама поетична мова (досвід оволодіння якою стає одночасно й джерелом збудження та генерації творчих ідей та засобів їхнього втілення), читач (як потенційна інстанція підтримання авторського інтересу до творчості), власне сам автор (бажання художнього виразу, особистісної ціннісної самоідентифікації вияву власного «я»), спогади душі (ідеї Платона про свого роду ментальну реінкарнацію людської свідомості), вроджений дар можливості надчуттєвого сприйняття або інтуїція (раціонально не пояснювані чинники специфічних структур людської свідомості), глибинне або духовне підсвідоме (відома концепція Г. Юнга щодо успадкованої людиною генетичної пам'яті попередніх історичних поколінь) тощо.

Загалом слід відзначити, що попри напрацьовані вітчизняним і зарубіжним літературознавством теоретичні здобутки у сфері досліджень металірики, багато питань її історії та поетики усе ще потребують додаткового вичення та деталізації. В українській науці метатекстуальні аспекти літературної творчості станом на сьогоднішній день розглядаються здебільшого не у поглибленій теоретичній перспективі, а у площині конкретних історико-літературних досліджень, які стосуються творчості окремих письменників, прозаїків, драматургів та поетів.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Термін «металітературність» в загальному і найбільш узвичаєному в сучасному літературознавстві сенсі має своїм головним змістом авторефлексивність автора щодо творчих здобутків його попередників або сучасників, а також авторецепцію власної художньої творчості, пов'язаних із нею естетичних уподобань, екзистенційних

цінностей та духовних пошуків, спроб усвідомлення власної мистецької ідентичності. Феномен метатекстуальності (металітературності) чітко і послідовно простежується на усіх етапах історичного розвитку літератури у тематичних, поетикальних та жанрових сферах кожного із трьох її головних родів – драматургії, епосу та лірики, зокрема у вигляді їх різноаспектної взаємодії з іншими різновидами мистецтва – живописом, скульптурою, архітектурою, музикою, балетом, кіно, інтернетом, а також рефлексивних та авторецептивних творчих спостережень. В українському літературознавстві дослідження металірики лише розпочинається. У цьому контексті перспективним для подальших наукових розвідок, на наше переконання, є питання з'ясування головних історичних віх становлення та подальшого художнього поступу металірики в давній, новій та новітній українській поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stevic M. *Theatralität und Metadrama. Die Instanz der Szene im Denken der Sprache*. GRIN Publishing, 2014. 32 s.
2. Kravar Z. *Metatextualität. Moderne Literatur in Grundbegriffen*. Tübingen, 1994. S. 274–278.
3. Baldick C. *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford, 2015. 416 p.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [А. Волков (голова ред.)]. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [Ю. І. Ковалів (авт.-уклад.)]. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2: Маадай–Кара – Я (я–форма). 624 с.
6. Юферева О. Поезія в системі метакатегорій. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2011. № 56. С. 197–201. URL: https://eprints.zu.edu.ua/5057/1/vip_56_42.pdf
7. Лучук І. Богдан Ігор Антонич про мистецтво поетичне: дискурси в дискурсі. *«Мистецтво творять шал і розум». Творчість Богдана Ігоря Антонича: реценції та інтерпретації / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; серія «Українська філологія : школи, постаті, проблеми»*. Львів, 2011. Вип. 11. С. 427–439.
8. Лучук І. Іван Франко про мистецтво поетичне: дискурс лірики. *Українське літературознавство*. 2011. Вип. 74. С. 77–85.
9. Лучук І. Ліричні визначення поезії в деяких українських авторів. *Буковинський журнал*. 2011. № 4. С. 180–192.
10. Лучук І. Натхнення та процес поетичної творчості в дискурсі української лірики. *Studia methodologica*. 2011. Вип. 32. С. 156–163.
11. Лучук І. Письменницька критика про поезію та її призначення. *Дзвін*. 2011. № 11/12. С. 148–154.
12. Лучук І. Поезієзнавство як методологія. *Studia methodologica*. 2010. Вип. 30. С. 71–80.
13. Лучук І. Українська літературознавча думка про мистецтво поетичне (спроба шкіду). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2012. Вип. 37. Част. 1. С. 195–202.

14. Лучук І. Як українські поети уявляють і трактують свого читача. *Дзвін*. 2012. № 5/6. С. 145–150.
15. Лучук І. Три кити, на яких розмістилася поезія (один із варіантів). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 2011. Вип. 35. С. 331–340.
16. *Ars poetica*. Українська лірика про мистецтво поетичне : антологія / упорядкув., передм., довідки про авт. І. Лучука; Сектор поезієзнавства Інституту Івана Франка НАН України. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 688 с.
17. Мистецтво поетичне : хрестоматія української літературної критики й есеїстики про поезію / упорядкув., передм., довідки про авт. І. Лучука; Сектор поезієзнавства Інституту Івана Франка НАН України. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 1232 с.
18. Лучук І. Мистецтво поетичне в дискурсі української лірики та письменницької критики: монографія. / Сектор поезієзнавства Інституту Івана Франка НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Львів; Київ, 2012. 444 с.
19. Лучук І. Питання мистецтва поетичного в українських літературних маніфестах 20-х років ХХ століття. *Парадигма*. 2010. Вип. 5. С. 180–197.
20. Лучук І. Поезієзнавство як методологія. *Studia methodologica*. 2010. Вип. 30. С. 71–80.
21. Артеменко Л. Дискурс митця і мистецтва в українській поезії ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 202 с.
22. Стус В. Еріх Марія Рільке (1875-1926). Стус В. С. Твори. У 4-х т. 6-ти кн. Львів : Просвіта, 1997. Т. 4. 496 с.

REFERENCES

1. Stevic, M. (2014). *Theatralität und Metadrama. Die Instanz der Szene im Denken der Sprache*. GRIN Publishing. 32 s.
2. Kravar, Z. (1994). *Metatextualitat. Moderne Literatur in Grundbegriffen*. Tübingen. S. 274–278.
3. Baldick, C. (2015). *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford. 416 p.
4. *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva [Lexicon of General and Comparative Literature]* / [A. Volkov (holova red.)]. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001. 634 s. [in Ukrainian].
5. *Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary Encyclopedia]: u 2 t. / [Yu. I. Kovaliv (avt.-uklad.)]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Akademiia”, 2007. T. 2: Maadai–Kara – Ya (ya–forma). 624 s. [in Ukrainian].
6. Yufereva, O. (2011). *Poeziia v systemi metakatehorii [Poetry in the system of metacategories]*. *Visnyk Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka*, 56, 197–201. Retrieved from: https://eprints.zu.edu.ua/5057/1/vip_56_42.pdf. [in Ukrainian].
7. Luchuk, I. (2011). Bohdan Ihor Antonych pro mystetstvo poetychne: dyskursy v dyskursi [Bogdan Igor Antonych on poetic art: discourses within a discourse]. “Mystetstvo tvoriat shal i rozum”. *Tvorchist Bohdana Ihoria Antonycha: retseptsii*

- ta interpretatsii / Lviv. nats. un-t im. I. Franka; serii "Ukrainska filolohiia : shkoly, postati, problemy", 11, 427–439. [in Ukrainian].
8. Luchuk, I. (2011). Ivan Franko pro mystetstvo poetychne: dyskurs liryky [Ivan Franko on poetic art: the discourse of lyrics]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 74, 77–85. [in Ukrainian].
9. Luchuk, I. (2011). Lirychni vyznachennia poezii v deiakykh ukrainskykh avtoriv [Lyrical definitions of poetry in some Ukrainian authors]. *Bukovynskyi zhurnal*, 4, 180–192. [in Ukrainian].
10. Luchuk, I. (2011). Natkhnennia ta protses poetychnoi tvorchosti v dyskursi ukrainskoi liryky [Inspiration and the process of poetic creativity in the discourse of Ukrainian lyrics]. *Studia methodologica*, 32, 156–163. [in Ukrainian].
11. Luchuk, I. (2011). Pysmennytska krytyka pro poeziiu ta yii pryznachennia [Literary criticism about poetry and its purpose]. *Dzvin*, 11/12, 148–154. [in Ukrainian].
12. Luchuk, I. (2010). Poeziieznavstvo yak metodolohiia [Poetics as a methodology]. *Studia methodologica*. Ternopil : Redaktsiino-vydavnychi viddil TNPU im. V. Hnatiuka, Vyp. 30. S. 71–80. [in Ukrainian].
13. Luchuk, I. Ukrainska literaturoznavcha dumka pro mystetstvo poetychne (sproba shkitsu) [Ukrainian literary thought about poetic art (attempted sketch)]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, (2012). Vyp. 37. Chast. 1. S. 195–202. [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
14. Luchuk, I. (2012). Yak ukrainski poety uiavliaiut ta traktuiut svoho chytacha [How Ukrainian poets imagine and interpret their reader]. *Dzvin*, (5/6), 145–150. [in Ukrainian].
15. Luchuk, I. (2011). Try kyty, na yakykh rozmistylasia poeziiia (odyn iz variantiv) [Three whales on which poetry is placed (one of the options)]. *Literatura. Folklor. Problemy Poetyky*, (35), 331–340. [in Ukrainian].
16. Luchuk, I. (Ed.). (2012). *Ars poetica. Ukrainska liryka pro mystetstvo poetychne: Antolohiia* [Ars poetica. Ukrainian lyrics about the art of poetry: An anthology]. Navchalna knyha – Bohdan. [in Ukrainian].
17. Luchuk, I. (Ed.). (2012). *Mystetstvo poetychne: Khrestomatiia ukrainskoi literaturnoi krytyky i eseistyky pro poeziiu* [Art of poetry: An anthology of Ukrainian literary criticism and essays on poetry]. Navchalna knyha – Bohdan. [in Ukrainian].
18. Luchuk, I. (2012). *Mystetstvo poetychne v dyskursi ukrainskoi liryky ta pysmennytskoi krytyky: Monohrafiia* [Art of poetry in the discourse of Ukrainian lyrics and writer's criticism: A monograph]. Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
19. Luchuk, I. (2010). Pytannia mystetstva poetychnoho v ukrainskykh literaturnykh manifestakh 20-kh rokiv XX stolittia [Issues of poetic art in Ukrainian literary manifestos of the 20s of the 20th century]. *Paradyhma*, (5), 180–197. [in Ukrainian].
20. Luchuk, I. (2010). Poeziieznavstvo yak metodolohiia [Poetry studies as a methodology]. *Studia Methodologica*, (30), 71–80. [in Ukrainian].
21. Artemenko, L. (2016). *Dyskurs myttsia i mystetstva v ukrainskii poezii XX stolittia* [Discourse of the artist and art in Ukrainian poetry of the 20th century]

[Doctoral dissertation, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University].
[in Ukrainian].

22. Stus, V. (1997). Erikh Mariia Rilke (1875-1926). In *Tvory* (Vol. 4, pp. 496).
Prosvita. [in Ukrainian].

Стаття поширюється
на умовах ліцензії відкритого
доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026